

ΚΛΕΟΜΕΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ - ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΚΚΑΣ (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, 509 σελ.

Είναι κοινή διαπίστωση πως διανύουμε μια περίοδο όπου η βιβλιοπαραγωγή γύρω από τα θέματα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου αφθονεί. Πολλές νέες εργασίες ήρθαν στο φως και εντυπωσιακός αριθμός, για τα ελληνικά δεδομένα, διδακτορικών διατριβών είναι υπό εξέλιξη ή πρόσφατα ολοκληρώθηκαν. Επιπλέον, ο Εμφύλιος δεν αποτελεί μόνο ή κυρίως το αντικείμενο της μελέτης της Ιστορίας ή των Διεθνών Σχέσεων, αλλά προκαλεί το ενδιαφέρον και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους: την Πολιτική Επιστήμη, την Κοινωνιολογία, την Κοινωνική Ανθρωπολογία, την Ψυχολογία, την Οικονομία. Αυτή η διεπιστημονική πλέον ενασχόληση με τον Εμφύλιο βοηθάει όχι μόνο στον εντοπισμό νέων μεθοδολογικών κατευθύνσεων και στην κατασκευή νέων υποθέσεων εργασίας, άγνωστων μέχρι χθες, αλλά επιπλέον συμβάλλει ριζικά στον κλονισμό αρκετών από τους διαδεδομένους μύθους για την περίοδο.

Εντούτοις, τα παραπάνω δεν σημαίνουν πως οι μύθοι έχουν γκρεμιστεί και πως ένα νέο παράδειγμα είναι κυρίαρχο. Σε γενικές γραμμές, η ευρύτερη επιστημονική κοινότητα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει τον Εμφύλιο έτσι όπως περίπου αυτός «κατασκευάστηκε» κατά την πρώτη δεκαετία της μεταπολίτευσης. Με άλλα λόγια, αν και πολλά από τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του «μεταπολιτευτικού Εμφυλίου» έχουν ήδη τεθεί υπό αμφισβήτηση, εντούτοις, αυτός ο τρόπος προσέγγισης εξακολουθεί να είναι το κυρίαρχο πλαίσιο αναφοράς. Τι σημαίνει αυτό; Πως σε γενικές γραμμές ζούμε μια *κρίση παραδείγματος* καθώς το παλιό παράδειγμα δείχνει σιγά-σιγά να υποχωρεί, αλλά η υποχώρηση αυτή δεν είναι δεδομένη και η αντικατάστασή του από ένα νεότερο παράδειγμα είναι προς το παρόν αβέβαιη.

Για να μην παρεξηγηθώ, τα κριτήρια για την τοποθέτηση κάποιας εργασίας στο «παλιό» ή στο «νέο» παράδειγμα δεν συνδέονται βέβαια με το πόσο φιλικά προς το ΕΑΜ ή τους αντιπάλους του είναι τα αποτελέσματα μιας έρευνας. Η τοποθέτηση στον έναν ή στον άλλον τύπο παραδείγματος συνδέεται με τον τρόπο προσέγγισης των φαινομένων: δηλαδή τον τρόπο συγκρότησης των αφηγηματικών υποθέσεων και κυρίως τη διαδικασία ελέγχου αυτών των υποθέσεων. Όπως θα φανεί στη συνέχεια από την παρουσίαση, το «παλιό» παράδειγμα εγκλωβίζεται μέσα στο λόγο των μηχανισμών που

κατασκεύασαν τον Εμφύλιο τόσο ως γεγονός όσο και ως λόγο. Αυτή η οπτική των γεγονότων μέσα από το πρίσμα των μηχανισμών υπερπολιτικοποιεί τα πράγματα, αποδίδοντας στους ανθρώπους που δρουν πάντα πολιτικές προθέσεις. Κάτω από αυτές τις συνθήκες εξακολουθούμε να βρισκόμαστε μπροστά στο δύσκολο έργο να αποκαταστήσουμε τα γεγονότα, και κυρίως να αντιληφθούμε την πραγματική σημασία τους.

Η προαναφερόμενη κρίση παραδείγματος αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, τη βασική αιτία της έκδοσης συλλογικών τόμων που διέπονται ταυτοχρόνως από σημαντικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Ως πλεονεκτήματα μπορούν να θεωρηθούν η συνύπαρξη διαφορετικών γενιών επιστημόνων, το εύρος της διεπιστημονικότητας, η ταυτόχρονη ύπαρξη εργασιών τοπικού και γενικού χαρακτήρα. Στα μειονεκτήματα θα μπορούσαμε καταρχήν να κατατάξουμε την έλλειψη κοινής προβληματικής ή έστω κοινής μεθοδολογικής προσέγγισης, στοιχείο που είναι κατά τη γνώμη μου σημαντικό να υπάρχει σε κοινούς τόμους ειδήλλως οι τόμοι αυτοί γίνονται ασπόνδυλοι και παίρνουν το βαρετό χαρακτήρα πρακτικών συνεδρίου.

Τα βασικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που ανέφερα παραπάνω είναι παρόντα στον συλλογικό τόμο που επιμελήθηκαν ο Κλ. Κουτσούκης και ο Ι. Σακκάς και αποτελεί, ουσιαστικά, έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου που συνδιοργανώθηκε από το Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου και τον Δήμο Καρπενήσιου, το 1999. Το συνέδριο είχε έναν επετειακό χαρακτήρα καθώς πραγματοποιήθηκε πενήντα χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου ενώ και ο τόπος διοργάνωσής του, το Καρπενήσι, παραπέμπει σε συλλογικές μνήμες των ετών 1940-1950. Ο τόμος περιλαμβάνει εργασίες 34 συγγραφέων που κατανέμονται σε πέντε θεματικές ενότητες: α) «Οικονομικές και Θεσμικές Πτυχές του Εμφυλίου» (σ. 39-98) όπου παρουσιάζονται από τη μια κυρίως οι οικονομικές επιπτώσεις του Εμφυλίου και από την άλλη το θεσμικό πλαίσιο της καταστολής του Εμφυλίου· β) «Ιδεολογικές Ταυτότητες και Συλλογικές Συμπεριφορές» (σ. 99-204), όπου εννέα διαφορετικές εργασίες επιχειρούν να προσδιορίσουν τα χαρακτηριστικά των ιδεολογικών συμπεριφορών του Εμφυλίου· γ) «Διεθνείς Παράμετροι και Εμφύλιος» (σ. 205-284), κεφάλαιο που δίνει βαρύτητα στις διεθνείς διαστάσεις του ελληνικού Εμφυλίου· δ) «Γεωγραφικές αναφορές» (σ. 285-378), όπου έξι εργασίες επιχειρούν να φωτίσουν τοπικές πτυχές του Εμφυλίου· τέλος ε) «Ιστορική Τεκ-

μηρίωση και Αφηγηματικός Λόγος» (σ. 379-480), ενότητα στην οποία δίνεται βάρος σε ζητήματα προφορικών και γραπτών πηγών.

Οι παραπάνω θεματικές αποκαλύπτουν με το πρώτο μάτι το διεπιστημονικό εύρος του συνεδρίου. Διαβάζοντας όμως κανείς όλα τα κείμενα διαπιστώνει μια άλλη αδυναμία. Παρουσιάζονται δίπλα-δίπλα εργασίες που απέχουν εντυπωσιακά μεταξύ τους ως προς τη μεθοδολογική αυστηρότητα και τη γενικότερη ποιότητα της δουλειάς. Θα χρειαζόταν δηλαδή τα άρθρα να περνούσαν από κάποια κρίση γιατί δημοσιεύτηκαν εργασίες που, κατά τη γνώμη μου, δεν καλύπτουν ούτε τα στοιχειώδη κριτήρια επιστημονικής έρευνας και συγγραφής, και ο αναγνώστης δεν ευθύνεται σε τίποτε να τις υποστεί.

Όπως γίνεται κατανοητό ο μεγάλος αριθμός συγγραφέων και η έλλειψη ενός κοινού ιστού δυσκολεύει τη συνολική παρουσίαση του βιβλίου, ενώ θα ήταν άστοχη και η παρουσίαση όλων των άρθρων. Επέλεξα, λοιπόν, τρία άρθρα, που βρίσκονται και τα τρία στη θεματική ενότητα «Γεωγραφικές αναφορές», επειδή πιστεύω πως μπορούν να προσεγγιστούν με βάση το κριτήριο, «παλιό» και «νέο» παράδειγμα.

Ένα δείγμα εργασίας του «παλιού» παραδείγματος αποτελεί, κατά τη γνώμη μου το άρθρο του Ι. Σακκά: «Η βία της Εξουσίας - Το Κράτος και η Λευκή Τρομοκρατία στην Ευρυστανία 1946-1949» (σ. 287-302). Η συγκεκριμένη εργασία επιχειρεί να ανιχνεύσει τον τρόπο λειτουργίας της αντικομμουνιστικής βίας εκκινώντας από την ιστορία έντεκα εκτελεσμένων από παρακρατικούς το 1947. Η εργασία παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά: α) χρησιμοποιεί επιθετική γλώσσα, ιδεολογικά και συναισθηματικά φορτισμένη. Κάποιες φορές μάλιστα χρησιμοποιούνται επιθετικοί προσδιορισμοί δανεισμένοι από την προπαγάνδα των Μηχανισμών: «κακοποιά στοιχεία» (σ. 288) «τρομοκράτες» (σ. 290) β) εξαιτίας της υπαρξής ιδεολογικής φόρτισης δημιουργείται ασάφεια ή σύγχυση στον αναγνώστη για γεγονότα ή για περιγραφές προσώπων γ) δεν υπάρχει αυστηρότητα στην παρουσίαση των μαρτυριών με αποκορύφωμα τη διατύπωση ενός μάλλον φανταστικού διαλόγου με τέτοιο τρόπο σαν να ήταν ο συγγραφέας μπροστά (σ. 301) δ) εμφανίζεται αδυναμία σοβαρής απάντησης στο ερώτημα γιατί έγιναν όλες οι περιγραφόμενες βιαιότητες. Η περιγραφή της εκτέλεσης των έντεκα Καρπενησιωτών έχει περισσότερο δημοσιογραφικό χαρακτήρα παρά επιστημονική δομή. Απουσιάζει δηλαδή μια υπόθεση

εργασίας και μια μεθοδολογία έρευνας. Με άλλα λόγια, αν το ζήτημα ήταν να ειπωθεί ότι η βία των παρακρατικών έφτασε μέχρι το φόνο αυτό ήταν γνωστό εδώ και 50 χρόνια. Ενώ καμιά σημαντική απάντηση δεν υπάρχει στο ερώτημα που φαίνεται να έθεσε ο ίδιος ο συγγραφέας: γιατί οι βιαιότητες παίρνουν μαζικό χαρακτήρα στην Ευρυτανία μετά το 1947; Τι συνέβη πριν και απουσιάζει η μαζική βία;

Στον αντίποδα βρίσκονται κατά τη γνώμη μου δύο σημαντικά άρθρα: Το πρώτο είναι του Β. Τζούκα, «Απαρχές του εμφυλίου στην Ήπειρο: Η Περίπτωση των Κολιοδημητριάων στη Λάκκα Σουλίου» (σ. 343-357). Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται η δράση μιας ομάδας ενόπλων του Ν. Ζέρβα, των Κολιοδημητριάων. Πρόκειται για έναν ανεξάρτητο σχηματισμό, συγκροτημένο στη βάση της φάρας, που προσχώρησε στον ΕΔΕΣ και συγκρούστηκε με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ουσιαστικά ο Τζούκας με εντυπωσιακό τρόπο –χρησιμοποιώντας συνδυαστικά γραπτές και προφορικές μαρτυρίες– αναδεικνύει την πολύπλοκη σχέση ανάμεσα στο τοπικό και την κεντρική πολιτική σκηνή, και περιγράφει με λεπτομέρειες τον σύνθετο τρόπο με τον οποίο μια τοπική κουλτούρα εμπλέκεται με ιστορικά γεγονότα εθνικής σημασίας. Ο συγγραφέας δείχνει πως κριτήριο ένταξης σε μια οργάνωση στα χρόνια της Κατοχής δεν είναι απαραίτητο να είναι η ιδεολογία ή η επιθυμία για απελευθέρωση της πατρίδας, αλλά στην απόφαση για ανάληψη δράσης παρεμβάλλονται μια σειρά από παράγοντες που άλλοι από αυτούς έχουν να κάνουν με τα καθημερινά συμφέροντα και άλλοι με νοοτροπίες και συμβολικές πρακτικές. Εντέλει, επισημαίνει σωστά πως «χωρίς σε καμιά περίπτωση να υποτιμάται η διεθνής και η εσωτερική πολιτική διάσταση της σύγκρουσης, πρέπει να κατανοηθούν και οι συγκεκριμένες για κάθε περιοχή συνθήκες που οδήγησαν τους τοπικούς πληθυσμούς σε αλληλοσφαγή [...] Η περίπτωση των ομάδων της Λάκκας αποτυπώνει την ιδιαιτερότητα των πληθυσμών που αρνήθηκαν να υποστηρίξουν το νέο status του ΕΑΜ επειδή τα προτάγματα της οργάνωσης ανήκαν σε μεγάλο βαθμό σε διαφορετικό πολιτισμικό υπόστρωμα από το δικό τους» (σ. 357).

Οι Κολιοδημητριάοι δεν είναι φυσικά το μοναδικό παράδειγμα ενσωμάτωσης του τοπικού στο εθνικό την περίοδο της Κατοχής. Ο Τ. Χατζηναστασίου, «Οι Ρίζες του Εμφυλίου στην Ανατολική Μακεδονία» (σ. 315-326) δείχνει πώς και γιατί μια άλλη πληθυσμιακή ομάδα, που πήρε όπλα κατά την Κατοχή, συγκρούστηκε με

το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. «Παρά τις επίμονες προσπάθειες του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι δεν δέχτηκαν να προσχωρήσουν και επέμειναν να παραμείνουν ανεξάρτητοι. Τότε ο ΕΛΑΣ αποφάσισε να διαλύσει τις ένοπλες ομάδες των Μπαφραλήδων και αρχίζει ο κύκλος αίματος στην περιοχή» (σ. 322). Ο Χατζηναστασίου επιχειρεί λοιπόν να ερμηνεύσει τους παράγοντες που συνέβαλαν στη δυσπιστία των τουρκόφωνων Ποντίων απέναντι στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καθώς και στην τελική σύγκρουση των δύο πλευρών. Αν και κατά τη γνώμη μου αποδίδει ένα υπερβολικό βάρος σε ιστορικά στοιχεία, παρασυρόμενος από προφορικές μαρτυρίες που κατασκευάζουν εκ των υστέρων ερμηνευτικούς παράγοντες συμπεριφοράς, η συνολική εικόνα της εργασίας είναι εξαιρετική ακριβώς γιατί δείχνει με ποιον τρόπο παράγοντες τοπικού χαρακτήρα επηρέασαν την εξέλιξη του εμφυλίου πολέμου.

Εντέλει, η αξία των εργασιών του Τζούκα και του Χατζηναστασίου –εργασίες που πρέπει να σημειωθεί ότι αποτελούν τμήματα διδακτορικών διατριβών– δεν βρίσκεται μόνο στο ότι αναδεικνύουν το ρόλο του τοπικού παράγοντα στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του εμφυλίου πολέμου ή στο γεγονός ότι δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο πολιτικοποιείται η περιφέρεια και ενσωματώνονται στο εθνικό κράτος διάφορες ομάδες. Το σημαντικότερο στοιχείο των δύο εργασιών βρίσκεται στο γεγονός ότι επιχειρούν να ξεπεράσουν το σοβαρό μεθοδολογικό πρόβλημα, που μπορεί να παρομοιαστεί με το μύθο της διάβασης του Οδυσσέα ανάμεσα από τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη: άλλοτε δηλαδή να πηγαίνουμε κατευθείαν στη Σκύλλα και να παρατηρούμε τα πράγματα μόνο «από τα πάνω» (κρατική πολιτική, πολιτικές ηγεσίες, κ.ά.) και άλλοτε λέφτουμε στη Χάρυβδη, δηλαδή στην προσέγγιση μόνο «από τα κάτω» (τοπικές κουλτούρες, περιγραφή της κατάστασης σε ένα μόνο χωριό). Στην πρώτη περίπτωση, εγκλωβιζόμαστε στο πλαίσιο και στον λόγο (discours) που κατασκευάζουν, συνήθως εκ των υστέρων, οι πολιτικές ελίτ και εξαιτίας αυτού του περιορισμού χάνουμε μπροστά από τα μάτια μας τα βιώματα και την αλήθεια των «καθημερινών» ανθρώπων. Στη δεύτερη περίπτωση, μας ξεφεύγει το ευρύτερο πλαίσιο, οι μηχανισμοί που εξαναγκάζουν τους ανθρώπους σε δράση, καθώς και η διαδικασία μέσω της οποίας αυτή η δράση νοηματοδοτείται. Σχηματικά, θα έλεγα ότι στην πρώτη περίπτωση υπερπολιτικοποιούμε τα πράγματα και στη δεύτερη τα αποπολιτικοποιούμε.

Εργασίες σαν του Τζούκα και του Χατζηναστασίου επιχειρούν να συνδέσουν το τοπικό επίπεδο με την κεντρική πολιτική σκηνή. Τα βιώματα των πληθυσμών με τις στρατηγικές και τις τακτικές των ελίτ. Τα πολιτικά με τα μη πολιτικά στοιχεία. Το νέο αυτό *παράδειγμα* μελέτης του εμφυλίου πολέμου έχει ως βάση του την προσπάθεια διερεύνησης όλων των πτυχών της πραγματικότητας, ώστε τελικά να μας διαφεύγουν όσο γίνεται λιγότερα δεδομένα. Και για να συμβεί αυτό θα πρέπει να πηγαίνουμε ολοένα πιο χαμηλά, χωρίς όμως να χάνουμε από τα μάτια μας την κορυφή.

ΝΙΚΟΣ ΜΑΡΑΝΤΖΙΔΗΣ